

1993. – С. 127.

¹⁶ Мартович Лесь „Політична справа”. Машинописна копія з правкою автора. – Відділ рукописних фондів і текстології ІЛ ім. Т. Г. Шевченка НАН України, Ф. 69. – Спр. 7. – Арк. 10.

¹⁷ Мартович Лесь „Політична справа”... – Арк. 11.

¹⁸ Мартович Лесь „Політична справа”... – Арк. 47.

¹⁹ Мартович Лесь „Ось поси моє”... – Арк. 157.

²⁰ Мартович Лесь „Забобон” ... – С. 227-526.

²¹ Мартович Лесь „Реформа подружнього закону” ... – С. 529-543.

Николай Гуйванюк
(Черновці)

**ЛИТЕРАТУРНОЕ И ПУБЛИЦИСТИЧЕСКОЕ
НАСЛЕДИЕ ЛЕСЯ МАРТОВИЧА
КАК ИСТОЧНИК К ИЗУЧЕНИЮ
ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКИХ
ПРОЦЕССОВ В ГАЛИЧИНЕ
В КОНЦЕ XIX – НАЧАЛЕ XX в.**

В статті осуцествлен источниковедческой анализ художественной прозы и публицистики общественно-политической направленности писателя и общественно-политического деятеля Лесья Мартовича с целью ввода в арсенал исторической науки, что позволит лучше понять сложные процессы, которые переживало украинское крестьянство на пути трансформации в национально-сознательную украинскую общность.

Ключевые слова: Лесь Мартович, выборы, агитация, вече, интеллигенция, духовенство.

Mykola Guivaniuk
(Chernivtsi)

**LITERARY AND JOURNALISTIC HERITAGE
OF LES MARTOVICH AS A SOURCE TO
STUDY THE SOCIO-POLITICAL PROCESSES
IN GALICIA IN THE LATE 19th – EARLY 20th
CENTURY.**

The article presents an analysis of source prose publicist and social and political direction of the writer and social activist Les Martovich to attract to its arsenal of historical science that will help better understand the complex processes that are going through the Ukrainian peasantry towards transformation in the national conscious Ukrainian community.

Keywords: Les Martovych, elections, campaigning, council, intellectuals, clergy.

УДК 94 (477.83/.86)

Лешек Каня
(Сулехов, Польща)

**ПОЛЬСЬКЕ ВІЙСЬКОВЕ СУДОЧИНСТВО І
ПОЛІЦЕЙСЬКІ ОРГАНИ ПІД ЧАС БОЇВ
ЗА ЛЬВІВ (1-21 листопада 1918 р.)**

У статті йдеться про низький рівень дисципліни, грабежі, злочини серед польських військових формувань у перші три тижні боїв між поляками і українцями за м. Львів (1-21 листопада 1918 р.) та спроби польської сторони встановити певний

правопорядок шляхом створення власної жандармерії, поліції, суду.

Ключові слова: Львів, поляки, українці, військо, бої, жандарми, поліція, суд, грабежі, злочини.

Жандармерія і Поліцейські Органи під час боїв за Львів

У перші години боїв за Львів, 1 листопада 1918 р., польська оборона спиралася переважно на спонтанно організовану команду школи ім. Г. Сенкевича, а також академічний загін Дому техніків. Одночасно із швидким зростом кількості виникла гостра потреба створення власних органів правопорядку на взірці австрійської цісарської жандармерії. На той час ніхто серйозно не думав про власне військове судочинство через те, що ніхто з польського боку не передбачав, що разом із першим пострілом почнеться кривава польсько-українська битва за Львів та Східну Галичину. А цей конфлікт у черговий раз надовго поділив братні слов'янські народи. Гостра необхідність у власних військових органах правопорядку виникла в основному з специфіки стихійно поєднаних військових формувань. Добровольчі загони не отримали навіть і мінімальної попередньої військової підготовки, вони не мали однакових військових мундирів, зброї, не мали харчового забезпечення і навіть не були приведені до присяги. Всі без винятку захисники міста були добровольцями. Зброю видавали усім, хто по неї звертався. Досить сказати, що протягом перших декількох днів листопадових боїв польським добровольцям було роздано 2500 гвинтівок, хоча багато хто з них вийшов на барикади, маючи трофейну зброю¹.

Як писав у своїх споминах генерал бригади Є. Кшеменьський, на той час офіцер легіонів і суддя австрійського цісарського військового суду у Львові: „... факт, що майже всі підрозділи, які воювали за Львів, були добровільними, або, принаймні, вважали себе такими, надавав вирішального впливу на відносини та дисципліну у підрозділах (...) мав місце самовільний перехід з одного підрозділу до другого, з одного фронту на другий, численні злочини виникали через брак знань серед добровольців про положення уставу та військової організації”². З рапортів польських офіцерів, що були складені після зняття блокади Львова, можна зробити висновок, що „... на польському боці під час боїв за Львів воювали групи вільно зорганізованих осіб, які або йшли на бій, або поверталися додому за власним бажанням”³. У перші дні боїв за Львів повсюдно спостерігалось пересування жовнірів між військовими підрозділами. Типовий оборонець Львова вважав, що будучи добровольцем, він міг вільно розпоряджатися своєю особою. Молодий львівський жовнір нерідко тікав із свого рідного загону додому, аби поїсти і переважно волів спати у власному ліжку. Через роки учасник листопадових боїв згадував, що до складу військ, що воювали на львівських редурах „... входила половина міських дітлахів, члени Польської військової організації,

інших військових організацій, невеликий відділ польського Вермахту – колишні австрійські під-офіцери і офіцери, а, перед усе, нестримні за своїм темпераментом учні різноманітних шкіл і ціла „армія” вуличних гаврошів та батярів”⁴.

Військова жандармерія у своїх щоденних наказах та рапортах про перші три тижні листопадових боїв почергово виступає під назвою Польова жандармерія. Як окреме формування вона почала діяти з 2 листопада 1918 р. у школі ім. Сенкевича. Перший відділ Жандармерії організував капітан М. Борута-Спеховіч, доручивши командування підофіцерові з функціями сержанта, виключно через його військове звання та хвацьку поставу. Вибір, однак, виявився хибним, бо сержант був дегенератом та алкоголіком. Коли через декілька днів капітан М. Борута-Спеховіч вирішив позбавити його командування, сержант приставив йому до чола пістолет і хотів заарештувати. На щастя, цьому офіцерові вдалося за допомогою поручника Яна Шрамма скрутити цього занадто запального сержанта⁵. Негайно сформований патруль військової жандармерії, вже під іншим командуванням, відразу здійснив рейд на Чернівецький вокзал, де були численні склади і сотні вагонів з військовими вантажами. Коли в ніч з 3 на 4 листопада батальйон Січових Стрільців висунувся на цей вокзал, з польського боку не було нікого, хто б міг його захистити. Озброєна в школі Сенкевича група залізничників розійшлася по вагонах в пошуках ночівлі або була повністю непридатна до бою через пияцтво⁶. На щастя для польської сторони, цей вокзал в результаті контракти було відносно швидко відбито. Жандармерія не змогла, однак, опанувати ситуацією на Чернівецькому вокзалі, де більшість складів було пограбовано голодним тлумом, польськими залізничниками, грабіжниками, колишніми російськими полоненими і мародерами всіх націй і народів, які входили до складу цісарської армії, що розпадалася.

Пограбування всілякого майна, нагромадженого на вокзалах, не було якоюсь надзвичайною подією в історії Львова. Товарний вокзал вже був одного разу цілковито пограбований мешканцями міста в кінці червня 1915 р., тобто під час відступу російських військ зі Львова і вступом до міста австрійських військ. До грабування “нічиєї” власності долучалася не тільки міська біднота. Як запам’ятав масове пограбування майна на товарному вокзалі львівський адвокат Б. Лоншам де Бер’є: „... білими мишками з борошном, цукром, тютюном не хестували навіть пани і пані у капелюшках (...) бачив елегантних панів, які носили на своїх пальцях величезних кількакільограмових солених риб, яких багато валялося на бруку”⁷. У листопаді 1918 р. історія знов повторилася. Львівські вокзали, тобто Головний, Чернівецький і Кульпарківський були вщент заповнені потягами з військовими вантажами і провіантом. У довгі роки війни Львів виконував важливу роль матеріальної бази цілого фронту, на терені вокзалу перебували

цілі ешелони солдат австрійської армії, що поверталися з війни, вони з повною байдужістю ставилися до запеклих боїв за місто. Як це яскраво подає М. Козловський, дослідник оборони Львова та польсько-української війни, „(...) весь вокзал був заповнений „гаймкерами”, які поверталися додому, демобілізованими солдатами з фронтів та звільненими військовополоненими, голодними, виснаженими, не розуміючими, заради чого і чому біля них ідуть бої. На вокзалі, крім всього, знайшли вагони з горілкою та коньяком і там почалося неймовірне безладдя”⁸. Коли не вистачало алкоголю та харчів, ноцями починалися справжні бої п’яних мародерів цісарської армії чи то з грабіжниками, чи залізничниками, патрулями Жидівської міліції, підрозділами українських та польських військ за окремі склади та поїзди, заповнені військовими вантажами. Протягом наступних тижнів польські підрозділи постачали себе харчами з Богданівки, безпардонно реквізуючи їх у польських залізничників, які не стільки дбали про боротьбу з українцями, скільки про масові грабунки майна з львівських вокзалів.

Утворений у школі ім. Сенкевича на вул. Польній відділ Польової жандармерії безпосередньо підпорядковувався Головному командуванню оборони Львова. Під час облоги міста жандарми займалися відстеженням шпигунів, наглядом за військовополоненими, пошуками схованої зброї і забезпеченням громадської безпеки. Крім того, одним із головних завдань була перевірка перепусток і особистих документів як цивільних, так і військових осіб, які перебували в межах території міста, що контролювало Військо Польське. Громадська міліція видавала документи для пересування по польській частині міста, а перепустки “за межі” видавав політичний відділ Головного командування. Першим комендантом цього зародка Польової жандармерії став колишній офіцер легіонів капітан Тадеуш Сас – Зубрицький, а після нього – колишній жандарм легіонів підхорунжий Іполит Вижиховський. Цей відділ був досить швидко просунутий до рівня предстваніцтва. Наказом №3 від 3 листопада Головне командування формально утворило жандармерію оборони на чолі з її комендантом поручиком Яном Шаффом, який пізніше став комендантом Головного вокзалу⁹. Цей офіцер згідно з наказом Головного командування Війська Польського у Львові був зобов’язаний відзвітуватися про організацію польової жандармерії о 10:00 сьомого листопада. Однак власне організація цієї служби закінчилась тільки 11 листопада 1918 р., коли командування новоствореною Жандармерією прийняв вже літній полковник Адам Хелм-Пірго¹⁰. Фактично командування цим формуванням військової поліції лягло на плечі майора Віктора Сас-Хошовського, колишнього офіцера австрійської жандармерії у Львові. Він себе швидко проявив як надзвичайно активний та компетентний офіцер. Через це за наказом № 5 від 27 листопада 1918 р. полковника А. Хелм-Пірго було переведено до картографічної

служби. При кожному з відділів і при командуванні декотрих підвідділів оборони почали створювати представництва Польової жандармерії. Офіцери і рядові цього формування користалися багатьма перевагами, які за своєю сутністю мали допомогти їм у виконанні поставлених завдань.

Від 13 листопада 1918 р. почала діяти заборона використовувати жандармів для поповнення переднього краю боїв. Фактично вони брали участь у боях на передньому краї так само, як майже і всі офіцери та жовніри всіх родів військ та служб, хоча це відривало їх від виконання прямих обов'язків. Кожний з жандармів отримав 3 крони щоденної платні, що становило вартість буханки хліба. Такий же розмір щоденної платні мали і жовніри, які воювали на передньому краї. Винятком була посадова платня жандармів, які перейшли на службу до Війська Польського безпосередньо з австрійської Польової жандармерії¹¹. Спеціальні посвідчення та перепустки дозволяли жандармам вільно пересуватися по території, що була зайнята польськими підрозділами. Під час виконання службових обов'язків жандарма не можна було контролювати або затримувати. Правовими обмеженнями діяльності органів Жандармерії під час всієї польсько-української війни за Львів та Східну Галичину були положення австрійського статуту від 25 грудня 1894 р. про Жандармерію. В часі оборони Львова у листопаді 1918 р. у жандармерії служило всього 103 офіцери та жовніри¹².

Помітне поліпшення стану безпеки та громадського правопорядку настало тільки у другій декаді оборонних боїв, коли до служби увійшли сформовані підрозділи Громадської та Залізничної міліції. Згідно з даними коменданта оборони Львова Ч. Манчинського, „...кількість жандармерії та військової міліції протягом короткого часу дійшла до півтисячі. Непропорційно – як здається – до кількості вояків”¹³. Функціонери цих служб виконували в тилу типово поліцейські функції: охороняли склади, перешкоджали диверсіям, а також проводили призовні акції. В польській частині тилу міського фронту цивільні особи мали майже повну безпеку. Майже не зафіксовано вбивств та важких кримінальних злочинів. За лінією запеклих боїв по ночах на вулицях польської частини Львова кружляли сотні патрулів з конкуруючих органів безпеки. У формуваннях, що відповідали за безпеку та громадський порядок, проходили службу тисячі мешканців міста. Майже кожен інтелігент, який не міг з об'єктивних причин, або не мав відваги воювати на передньому краї, за будь-яку ціну намагався стати придатним у поліцейських формуваннях. Крім Польової та Патрульної жандармерії, вулиці та завулки Львова патрулювала Військова міліція, яка налічувала більше тисячі осіб. Це формування складалося з призовників категорій „В” та „С”, в ньому служило багато одужуючих після поранення, ухильників від військової служби та молоді слабкої духом. Залізничні склади, майстерні та колії охороняли також патрулі Залізничної міліції.

Це формування могло розраховувати на швидку допомогу з боку бійців технічного батальйону капітана К. Барта, який відповідав за порядок на львівських вокзалах та утримання залізничних шляхів сполучення. Вночі активну патрульну діяльність проявляла Громадська міліція, яка походила з Громадянської варти, яку було утворено у перші дні листопадових боїв за ініціативою дільничних комітетів. Жандармів та функціонерів Військової міліції можна було часто побачити на львівських редуках під час боїв, однак функціонери інших міліцій у критичні моменти попросту зникали. Зростання поліцейських формувань у безпосередньому тилу міського фронту було справжнім кошмаром для жовнірів, які воювали на передньому краї. Кожен з тих, хто, користуючись перервою у боях, опинявся у тилу, зразу ж стикався з десятками патрулів із різних поліцейських формувань, які зазвичай демонстрували свою владу добровольцям з редутив переднього краю. Чистим кошмаром було те, що міліціонери та жовніри не знали паролів, і це приводило до особистих сутичок, бійок та суперечок поміж захисниками львівських редутив та патрулями міліцейських формувань.

Через це виникла негайна потреба у організаційній структурі, яка б забезпечувала ефективну діяльність органів військового правопорядку у обороні Львова. На вул. Хотинській №2 було створено Командування жандармерії і заклад попереднього слідчого ув'язнення разом з табором для військовополонених та інтернованих осіб. Кількість полонених та інтернованих осіб української та єврейської національності швидко перевищила 1000. Цікаво, що аналогічної політики інтернувань осіб польської національності, а особливо польської еліти, у таких масштабах українська сторона на своєму боці фронту практично не проводила. У перші дні ще панувала імпровізація та хаос, внаслідок чого більша частина полонених у ніч з 7 на 8 листопада втекла на українську сторону міста. Команда Плацу (комендатура) по вул. Леона Сапіги була створена 15 листопада на виконання наказу Командування гарнізону, але вона мала тільки одного офіцера та взвод жовнірів і тому не відіграла значної ролі.

Створення у Львові Польового суду

У період з 1 до 22 листопада, тобто до прибуття допомоги та несподіваного відступу з міста українських військ, у Львові не вдалося створити власного польового судочинства. Як витікає із звіту шефа львівського аудиторіату від 20 липня 1920 р., у перших днях листопада 1918 р. бажання поступити на службу до львівського аудиторіату при Командуванні оборони Львова висловили капітан запасу д-р. Казімеж Янушевський, цивільний суддя з Щирця та поручик – аудитор Казімеж Грегер, досвідчений аудитор австрійської армії¹⁴. Внаслідок звички та через брак власних традицій використовувалися старі назви – „аудитор” для визначення військових суддів та прокурорів, а також „аудиторіат” – для визначення військових органів правосуддя як окремої служби. Гірше було на пере-

дньому краї, де львівські добровольці чинили акти вандалізму та грабування під приводом будівництва барикад або самовільних військових ревізій. Підрозділ поручика Старка, який складався з замарстинівських батярів, був страшним не тільки для українців, але як свідчать спогади капітана А. Якубського – був істинною карою Божою і для польських мешканців¹⁵.

З щоденника листопадових подій, який вів д-р. А. Рутковський, все ж таки виходить, що склад аудиторіату був визначений тільки 12 листопада 1918 р. Цьому щоденнику відповідає зміст наказу коменданта Мачинського, датований 12 листопадом 1918 р., у якому встановлюється склад аудиторіату: „... пункт VII. Склад аудиторіату – Аудитори: 1. д-р Казімеж Янушевський, 2. д-р Северин Томасі Військові прокурори: 1. д-р Казімеж Грегер, 2. д-р Тадуш Неуджинський. Аудиторіат організується на вул. Хотинській, 2.”¹⁶. Привертає увагу певна неточність редагування змісту даного наказу про призначення складу аудиторіату. Сумнівно, що цей наказ був відредагований досвідченим судовим практиком, і мало правдоподібно, що аудитором, бо в аудиторіаті тих часів не було поділу на військових суддів та прокурорів. З інших рапортів ми тепер знаємо, що капітан запасу д-р Казімеж Янушевський прорвався зі зброєю у руках на чолі групи добровольців з зайнятої українцями частини міста, а поручик – аудитор Казімеж Грегер, досвідчений аудитор австрійської армії, у перших днях листопада перебував у розпорядженні Головного командування¹⁷. Комендант Мачинський негайно направив обох юристів для організації польового суду та надання необхідних наказів від імені Головного командування. Польовий суд мав намір діяти на основі статей австрійського кримінального, майнового та процесуального кодексів, а поручик – аудитор К. Грегер – єдиний досвідчений офіцер – аудитор, який перебував у розпорядженні Головного командування, був уповноважений комендантом Мачинським на посаду судово-карного начальника для ухвалення від свого імені винесених судом вироків. Важко собі уявити, що від імені судово-карного начальника у ролі цензора вироків львівського Польового суду міг виступати один з його прокурорів. Капітан д-р. К. Янушевський, який був шефом формально скликаного Польового Суду, ще обіймав і посаду керівника Судового відділу, у якому тільки під час листопадової оборони Львова було проведено кілька десятків підготовчих судових процесів. Місцем перебування зародків львівського аудиторіату був також будинок на вул. Хотинській, 2, де обидва аудитори почали інтенсивну працю у ролі судових слідчих згідно з наказом коменданта Мачинського. У рішенні Головного командування, яке створило структури судочинства Війська Польського та військові слідчі органи, простежується оптимізм щодо питань майбутнього Львова та Східної Галичини. Не тільки юристи знають, що процесуальних наслідків діяльності аудиторіату треба завжди трохи почекаати. Друга

декада листопада 1918 р. розпочалася в обложеному Львові під знаком кількадечного великого українського наступу.

Полковник Людвік де Лаве, в ті часи офіцер львівської мережі Польської військової організації, через роки згадував: „... протягом всього часу листопадових боїв фактично не було жодного суду стосовно грабунків, не відбулося жодного судового засідання у нашому польовому суді, тільки збиралися слідчі матеріали (та й ці спочатку спалювалися), що тільки надавало сміливості різним бандитам”¹⁸. Запальність цього офіцера зрозуміла, якщо взяти до уваги те, що на його долю випав тяжкий обов'язок охорони товарного вокзалу, де місяцями лютували організовані та добре озброєні банди грабіжників. Не давала собі ради навіть Польова жандармерія, а призначені до варти військові підрозділи миттєво деморалізувалися. Зникали навіть цілі офіцерські патрулі і відділи охорони, а алкоголь доводив до справжнього вакууму ще слабкої військової дисципліни. Деморалізувалися навіть найкращі жовніри, які направлялися на вищезгаданий вокзал для вартової служби, та випробувані офіцери, які командувалися вслід за ними для контролю над охороною. Найбільше, на що польське командування могло тут розраховувати, були патрулі, які склалися із самих скаутів. Вони, зголосивши себе абстинентами та ідейно витриманими, були, напевно, єдиними, хто не піддався деморалізації львівських вокзалів. Винятково сумлінно охороняли вони вокзальні запаси, звідки тонким струмком надходило елементарне постачання населення та воюючих за місто бійців харчами, зброєю та боеприпасами.¹⁹ Цілком правомірним є погляд, що декілька суворих та вимогливих вироків львівського Польового суду могли би утримати добровольчі підрозділи у межах дисципліни. Але недостатність справно працюючої судової влади надала сміливості різним типам та злочинцям, які взяли участь у боях за Львів на польському боці лишень заради того, щоби використати часи воєнного хаосу для своїх злочинних намірів.

Справа пограбування Головної пошти

Із збережених звітів та опублікованих спогадів видно, що у перші дні після утворення Польового суду у Львові військові органи правосуддя були вкрай безпорадні. Найбільше ця безпорадність проявила себе під час розкриття справи про пограбування грошей із здобутого польськими підрозділами будинку Головної пошти. Цю справу молодий львівський аудиторіат під час листопадової війни за місто не зміг швидко розв'язати, а винних взірцево притягнути до суворого кримінального відповідальності. Після масових вбивств у єврейській дільниці міста, яке трапилось вже після відступу з міста українських військ,²⁰ пограбування грошей з Головної пошти можна вважати найпереконливішим прикладом відсутності дисципліни у нашвидкуруч створених добровольчих підрозділах. Справа пограбування грошей жовнірами II Підрозділу під командуванням підпоручика Адольфа Массара була

соромливо прихована від громадськості польською політично – військовою елітою.

У колах командування оборони Львова питання пограбування декількох мільйонів крон з львівської Головної пошти трактувалося як „справа підпоручика Массара та співучасників”²¹. Неможливо обговорювати проблему приведення до дії вироків під час оборони Львова, не розповівши читачеві цю авантюру та дуже компрометуючу історію, що врешті-решт знайшла своє судове завершення. Підпоручик Адольф Массар, який під час листопадних боїв мав неповних тридцять років, походив із бідної львівської родини. Його молодість була типовою для цілого покоління молоді львівської інтелігенції. Гімназія, атестат зрілості, навчання у Львівській політехніці, перерване початком світової війни. З цієї війни він щасливо повернувся до Львова з відзнаками підпоручика артилерії. До оборонців міста він приєднався 3 листопада, прийшовши за призначенням до Дому техніків. Спочатку зібрав біля себе декількох добровольців, з якими 6-9 листопада 1918 року взяв участь у наступі об'єднаних груп у напрямку Семінарія – вул. Сиктурська – Головна пошта. В одній з атак, що обійшлася добровольчому підрозділу аж у 9 вбитих та багатьох поранених, жовніри відмовилися виконувати накази тимчасового командира та вибрали між собою командиром роти підпоручика Массара, який – як пізніше під час слідства показав один з його підлеглих – „на відміну від попереднього командира, проявляв більше ініціативи та відваги”. Є цілком правомірним і погляд, що не тільки бойовність та командирські якості підпоручика Адольфа Массара допомогли йому зібрати біля себе кілька десятків жовнірів. Його підрозділ по суті був групою, що складалася в основному з кримінальних елементів та звичайного накипу. Більшість з них, як потім з'ясувалося на слідстві, не забажала навіть прийняти присягу і формально отримати статус оборонця Львова. Вже 4-го листопада підрозділ з декількох осіб під командуванням підпоручика Массара зайняв без бою царсько-королівський Резервний шпиталь №3. Там переможці вдерлися до сейфу шпиталю, звідки пограбували 22000 крон, окуляри і дуже коштовні в ті часи лікарські лінзи. Випадковим свідком цього злочину був польський офіцер капітан Броніслав Геберт, який був інтендантом того ж шпиталю і після зняття облоги Львова дав покази про злочин, а пізніше свідчив аудиторю. Не дивно, що солдати-добровольці, які воювали на тому напрямку, „вибрали між собою” командиром підпоручика Массара та відмовилися виконувати накази тимчасового командира. Наступним злочином цієї бандитської групи (бо підрозділ підпоручика Массара інакше назвати не можна) було зайняття будинку греко-католицької семінарії, що виконувала роль тактичної бази українських військ, які воювали в тому районі. Взятий у полон український сержант після жорстокого побиття вказав на місце, де було сховано два ящики з грошима. Перший відразу роз-

били, а награбовані гроші поділили між жовнірами підрозділу. Тут підпоручик Массар виказав велику прозорливість, яка пізніше призвела до дезорієнтації Головного командування та самого коменданта Мачинського. Массар особисто доставив другий ящик з грішми до Головного командування, де його відкрили у присутності спеціальної комісії. Каса Головного командування оборони Львова тоді збагатилася на досить велику суму у декілька сот тисяч крон. Для порівняння: буханка хліба в голодному місті коштувала 3-4 к., місячна платня офіцера не перевищувала 200 к., а бюджет грудня Представництва польової жандармерії у Ярославі на винагороду всієї агентури становив ледь 5000 к. У цей момент сталася дуже недобра річ. Комендант Мачинський, визнаючи заслуги підпоручика Массара у поліпшенні фінансового стану Головного командування, виплатив йому 1000 к. нагороди для розподілу між „чесними” добровольцями. Це повинно було додатково роззухалити бандитів у мундирах. 6-9 листопада 1918 р. підрозділ підпоручика Массара стівав кров'ю у атаках на будинок Головної пошти, а може тільки симулював бій. Але, на думку учасників боїв та згідно з доповідями, підпоручик Массар був одним з найбільш бойових офіцерів переднього краю. Він сам під час свого допиту аудитором Польового суду у Перемишлі кількома місяцями пізніше так характеризував своїх підлеглих: „Жовнірський матеріал, який я мав у розпорядженні, у значній мірі не дотягував на жовніра, був недисциплінований, а я не міг агресивно виступати проти них, бо то могло б привести до непередбачених наслідків”.

Але цей офіцер не казав всю правду. Скоріше всього у бою це був відважний та бойовничий підрозділ, але біда кожної армії саме у таких хватах. Останнім акордом польського наступу було захоплення підлеглими підпоручика Массара палаючого будинку Головної пошти, це напевно був найбільший успіх II підрозділу під час наступу. В принципі, то був єдиний помітний успіх тижневого наступу, який мав би створити образ підпоручика Массара як не тільки чесного, але й відважного офіцера. Тим часом ситуація на Головній пошті отримала неочікуваний поворот. Підлегли підпоручика Массара знайшли на першому поверсі лівого крила будинку пошти цілий ряд неушкоджених сейфів. За наказом свого командира найбільш довірені солдати були виставлені на зовнішні пости. У середину не допускали навіть жовнірів своєї роти, а всі вільні від служби приступили до зламування броньованих кас. Першу з них відкрив ломом жовнір на прізвище Лампарт, відомий львівський батяр з багатодітної, бідної родини, яка мешкала на Клепарові. Він швидко навчився зламувати броньовані сейфи звичайним ломом та за допомогою тільки йому відомих таємних способів. Деякі сейфи вдавалося відчинити тільки через декілька годин, а їх вміст перевищував межі людської уяви.

Капітан А. Якубський через роки згадував, що весь гарнізон пошти при виді скарбів охо-

пила справжня золота лихоманка. По мірі злому наступних сейфів до рук грабіжників з кожною годиною потрапляли вже не десятки або сотні тисяч, а мільйони та мільйони крон. А в ті часи було великим щастям мати у гаманці пару сот крон. Нічний грюкіт та спроби зламати сейфи ручними гранатами привернули увагу військ з наближених позицій. Під ранок до підпоручика Массара прийшов капрал Подвижинський, дружина якого займала будинок поруч з Головною поштою. Він без всякого сорому заявив, що треба поділитися здобиччю, тому що будинок пошти здобувала вся рота підпоручика Массара. Подвижинський, який прийшов нагадати про свою частку здобичі, побачив, як підпоручик Массар разом зі своїм заступником хорунжим Двірським просто купалися у стосах банкнот. На підлозі кімнати, яку було відведено під канцелярію командира роти, валялися награбоване хутро, білизна та різні цінні речі, які жовніри підпоручика Массара зносили з пограбованих найближчих будинків. Ці будинки один за одним жовніри перетворили на пункти опору, а їх мешканців виселили до тилу фронту під приводом забезпечення їх безпеки. Для заспокоєння підпоручик Массар видав капралові Подвижинському 7500 к. Одним днем раніше у обложеному місті для більшості жовнірів то була б непомірна сума, але капрал Подвижинський встиг занадто багато побачити у будинку Головної пошти, щоб тим задовольнитися. Коли він прийшов другий раз за своєю „справедливою” долею, хорунжий Двірський видав йому без подальшого торгу 80000 к. Кожен із солдатів тоді отримав по 1000 к., а санітарка для себе та своїх подруг з Польського Червоного Хресту забрала круглу суму у 20000 к.

Наступного дня відомість про здобуття казкового скарбу на Головній пошті широко розповсюдилася по бойових порядках оборони. До Головного командування почали приходити рапорти про масове пограбування поштової здобичі. Очевидно, ніхто не припускав, що українці лишили сейфи нерозпечатаними. Спочатку з'явилися плітки, а потім вже і чергові рапорти, що підтвердили найгірші підозри. Завойовники Головної пошти пограбували з скарбниці мільйони крон та відігнали стволами гвинтівок офіцера фінансової служби Головного командування, який намагався зібрати неочікувану здобич. До середини не впустили навіть ротмістра Свенцицького з помічниками з Польової жандармерії, пояснюючи це відсутністю письмового розпорядження капітана Мачинського. Справа відновлення військової дисципліни на Головній пошті зайшла у глухий кут.

З точки зору збереження авторитету Головного командування та утримання дисципліни склалася жахлива ситуація. Жовніри підпоручика Массара, нафаршировані пачками банкнот, забарикадувалися у будинку Головної пошти та створили з нього укріплення, недоступне не тільки для українців, але й для своїх товаришів по зброї. Капітан Татар-Трешньовський мимоволі мусив закрити поштові

укріплення потужним підрозділом зі сторони польських оборонців міста і відтоді бунтівний гарнізон Головної пошти почав затято боронитися на обидві сторони. Капітан Якубський був навіть готовий видати письмовий наказ на польський штурм і дозвіл на відбиття будинку від бунтівного гарнізону, але комендант Мачинський призупинив цей наказ і почав телефонні переговори з підпоручиком Массаром. Незабаром головнокомандуючий сам відправився на переговори до Головної пошти, щоби особисто розібратися у ситуації. Там після полум'яної промови і звернення до патріотизму підпоручика Массара та його жовнірів запропонував милостиво погодитися віддати частину пограбованого і пройти особистий обшук. Увечері 13 листопада 1918 р. до будівлі пошти увійшов ротмістр Свенцицький у оточенні дружини жандармів. Після обшуку жовнірів гарнізону Головної пошти було знайдено і реквізовано декілька сот тисяч крон. Тільки у одного сержанта Палатинського було забрано астрономічну на той час суму у 200000 к. У обмотках іншого жовніра знайшли сховані банкноти на загальну суму 98000 к. Однак далеко не всі з роти Массара дозволили відібрати цінну здобич. Сержант Лампарт зробив пролом у стіні на вулицю Коперніка і непомітно чкурнув до міста зі своєю частиною награбованого. Він знайшов притулок у своїй коханки десь на Клепарові, але був швидко знайдений львівським Розвідувальним відділом. Жандарми вломилася до цього помешкання та затримали сержанта Лампарта з частиною його здобичі. Спочатку обшук не давав результатів, але у хитрій схованці за дзеркалом було знайдено 723 банкноти номіналом у тисячу крон, а також „дрібну” готівку на загальну суму у 8000 к. (!).

Страва підпоручика Массара та його подільників надовго залишилася в думках жителів міста. Довгі роки ця справа була предметом розмов та спорів у львівських кнайпах. Очевидно, що всіх грошей, пограбованих з пошти, ніколи не було знайдено. Ніхто, з другого боку, не знав, скільки там було грошей. То могла бути сума, що сягала 45-50000000 к., не рахуючи золота, срібла, листів з грошовими переказами, векселів і чеків. На роздуми також спонукає такий факт, про який через багато місяців широкий загал довідався, що підпоручик Мрик, один із ганебних переможців штурму Головної пошти, через півроку примірявся до купівлі славетного готелю „Жорж” за астрономічну ціну у 300000 к. Але сам підпоручик Массар також спромігся приховати у невстановленому місці пограбовані гроші. З матеріалів кримінального розслідування, яке проводив судовий слідчий Польового суду у Перемишлі на початку 1920 р., слідує, що в середині 1919 р. підпоручик Массар придбав акції акційного товариства „Towarzystwo Gaz Ziemi” у Львові на суму 5000 к. Не треба додавати, що він не мав ані найменшого шансу заощадити за декілька місяців війни суми, яка б відповідала його дворічному офіцерському окладу.

Темною стороною цієї справи лишається миттєва

деморалізація не тільки жовнірів підпоручика Массара, які в своїй більшості походили із середовища львівських батярів. Згадувана вище лихоманка, якою захворіли раніше боєздатні офіцери і під-офіцери, сама по собі стала поразкою. Підпоручик Массар під час слідства оскаржив іншого офіцера, підпоручика Тимкова, в тому, що той отримав до розподілу між своїми жовнірами 500000 к. і без коливань прийняв цю суму. Що ще гірше, ця версія знаходила потужну підтримку у показах інших свідків. Сержант Ольховський признався вже на першому допиті, що задовольнився сумою у 8000 к. з грошей, пограбованих з пошти, хоча ж ця сума виглядає явно заниженою. Хорунжий Дворський збагатився принаймні на суму у 100000 крон, а вже згадуваний підпоручик Мрик – ще й на декілька сот тисяч. Свідки одностайно стверджували, що бачили, як підпоручик Массар пакував до валізи товстенні пачки банкнотів номіналом в тисячу крон. Награбовані хутра, рулони тканин, біжутерію, бочки з капустою, золоті пенсне і інші речі, що становили хоч якусь цінність, підпоручик Массар відсилав батькам додому. За декотрими цінними речами батько підпоручика Массара особисто приходив на пошту. Він навіть не понехтував будильником і фракком, пограбованими у відомого львівського окуліста д-ра Освальда Зінові, якого підлеглі підпоручика Массара викинули з власного будинку по вул. Крашевського, а з його помешкання забрали абсолютно всі цінні речі²². Цей фрак було пізніше виявлено в процесі обшуку у квартирі його батьків по вул. Мурарській, який став головним речовим доказом у розслідуванні Окружного кримінального суду у Львові проти його батьків – Едмунда та Елеонори Массар, які у травні 1923 р. були засуджені до ув'язнення за скупівлю краденого. Цей процес ще декілька років викликав інтерес у мешканців Львова.

У другій декаді листопада ситуація, у якій опинився підпоручик Массар та його підлеглі, оточені українцями і своїми власними товаришами по зброї, не була такою вже безнадійною. Массар отримав від головнокомандуючого слово честі офіцера, що той до кінця боїв за Львів не позбавить його командування Головною поштою. Але підпоручик Массар не бажав покладатися тільки на слово свого начальства. Коли Массар проводив переговори з майором Татар-Трешньовським (останній Массара люто ненавидів), його подільники завжди брали у заручники когось із офіцерів. Підпоручик Массар навіть загрожував Головному командуванню, що у випадку арешту, або позбавлення його командування ротою, що захищала Головну пошту, самовільно залишить бойову позицію. Чого, у свою чергу, не міг собі дозволити капітан Мачинський. Звільнив, однак, на вимогу підпоручика Массара його жовніра, який був добре відомим львівським горлорізом, у якого жандарми знайшли декілька тисяч крон, пограбованих з поштових сейфів²³. Більш того, підпоручик Массар отримав 15 листопада від коменданта Мачинського письмову згоду

на розкриття наступних сейфів при умові передачі всіх отриманих таким шляхом грошей Головному командуванню. Головнокомандуючий тим часом зайняв позицію малих кроків щодо відверто бунтливої роти та її офіцерів. Фактом, однак, лишається, що в наступні дні Головнокомандування отримало значну частину грошей поштової скарбниці, які ще не стали здобиччю бандитів у мундирах, і до будинку Головної пошти могли без перешкод заходити жандарми та підлеглі Массара. Декілька мільйонів крон з пошти здобув поручик Свежавський – командир II підрозділу. Разом з декількома жовнірами він приніс до місця дислокації Головного командування на своїх плечах цей справжній скарб, запакований у звичайні джутові мішки. Потім підхорунжий жандарм Соколік доставив з Головної пошти до Головного командування понад 900000 к. Завдяки обережним діям з поштової скарбниці вдалося отримати приблизно 20000000 к. Це, в свою чергу, приблизно у десять разів більше, ніж вказувалося у звітах, опублікованих через роки у престижному трьохтомнику „Оборона Львова”.

Можна собі уявити, яке велике занепокоєння викликала справа підпоручика Массара та його жовнірів серед „львівських орлят” та серед елітних кримінальних відділів оборонців міста. Але то ще не був кінець приниженням, які приготував цей офіцер своїм підлеглим. Капітан-аудитор Янушевський, який негайно розпочав слідство по цій справі, не міг ані викликати підпоручика Массара, ані притягнути його до відповідальності, забравши з бойових позицій з метою виконання процесуальних дій. Коли аудитор особисто прибув до будинку Головної пошти, щоб допитати підпоручика Массара під час перерви у боях, останній взагалі не впустив його до будинку і відмовився передати командування підрозділом своєму офіційному заступнику поручику Т. Фельштину²⁴.

Організація військової служби правосуддя та її перші заходи тягнулися у більшості випадків досить мляво і до часу прибуття допомоги оборонцям Львова у перелік виконань львівського Польового суду не було внесено жодної справи. Не було оголошено жодного вироку, а той суд взагалі ніяк не проявив себе у три перші тижні оборони міста. Капітан А. Якубський звинувачував у цій недбалості коменданта Ч. Мачинського, який, на думку Якубського, не хотів вводити диктатуру у польській частині Львова. Важко погодитись з цікавою, але досить спірною думкою одного з командирів листопадової оборони міста: „Можливо, якби на місці Мачинського була інша енергійна та рішуча людина, то утворився би такий стан, у якому негайно почали б працювати суди, можливо солдатня виглядала б не найкращим чином, але б це врятувало Львів від сотень жертв страшної війни”²⁵.

Як би не звинувачували Головне командування за брак рішучості у заснуванні власного польового судочинства, не слід забувати, що єдиним порятунком для Львова і його захисників була очікувана

з наростаючим хвилюванням військова допомога з Кракова та Перемишля. До того часу аудиторі неодноразово були потрібні на фронтах вуличних боїв. Як згадує майор-аудитор Йозеф Гехт „(...) організаційні умови були страшенні. Місто, яке безупинно обстрілював противник, брак світла, води та опалення, погане харчування, як зазвичай в обложеному місті, вичерпані нерви, зокрема, судові працівники несли нічні чергування, патрулювали місто з гвинтівкою в руках, вистежування руху українців, які хотіли атакувати тили польських захисників Львова.”²⁶ Досить додати, що поручик-аудитор К. Грегер увійшов до історії боїв за Львів як фронтний офіцер II підрозділу, а не як аудитор Польового суду. Підсумовуючи все вищесказане, зазначимо, що військова служба правосуддя була єдиною зі служб, що не лишила по собі історичних спогадів про часи листопадової оборони Львова. Брак твердої руки львівського аудиторіату не міг не залишити сліду на стані військової дисципліни. Слід пригадати, що австрійська влада в кінці жовтня 1918 р. звільнила з в'язниць кримінальних злочинців. У перші дні оборони міста з Бригіток втекло 294 засуджених за тяжкі злочини. Інші дані свідчать, що кількість звільнених кримінальних злочинців становила від п'ятисот до тисячі осіб. Серед втікачів та звільнених було багато відомих львівських батярів²⁷. Адже Львів завжди був Меккою поетів, грабіжників та жебрацьких кланів. Зрозуміла справа, що не всі були ув'язнені за кримінальні справи та представляли загрозу для мешканців міста і околиць. Польські офіцери не могли не помітити кримінального минулого своїх підлеглих, які – як стверджує Й. Томашевський – були як добримися вояками, так і добримися злодюгами.²⁸ Тому небагато могли в цьому допомогти спорадично застосовані дисциплінарні покарання на основі ще австрійських положень та статей 2 царсько-королівського військового карного кодексу про військово-карну процедуру.

Надзвичайно багато кримінальних елементів входило до складу бойових порядків польських підрозділів, що воювали за „Гору Страт”. Винятково недисциплінованим був бойовий підрозділ, яким командував відомий поручик Вільгельм Старк. Той підрозділ складався з львівських батярів та молоді, яка походила з найбільш дільниць міста. Цей офіцер поєднував у собі найкращі якості справжнього фронтного командира та селянського ватажка, а його підлеглі були готові піти за ним на все. Саме в цьому підрозділі у відповідь на чутки про вбивство полонених козаками отамана Долуди, сталися випадки самосуду над українськими полоненими. Показово, що у своїх перших рапортах генерал Болеслав Ройа, головнокомандуючий військ, які прийшли на допомогу захисникам Львова, доповідав у Варшаву і Краків, що випадки жорстокої поведінки щодо польських полонених та цивільного населення з боку українських жовнірів під час листопадових боїв не підтвердилися.

Львівське польове судочинство, органи безпеки

та поліцейські служби під час листопадових боїв за Львів не могли належним чином забезпечити дисципліну як лінії міського фронту, так і у найближчому тилу. Деяким виправданням служить той факт, що польсько-український конфлікт для обох сторін припав на п'ятий рік виснажливої, винятково деморалізуючої війни у Європі – рік двосторонніх зусиль, страху, голоду, злиднів, через триумфальний похід повз весь континент убивчого грипу, тифу, скарлатини та туберкульозу. Погляд на героїчні сторінки історії кожної держави та народу через призму функціонування військового апарату примусу настільки непопулярний, наскільки й потрібний. Стається так, що ми починаємо інакше трактувати наших історичних героїв та їх незабутні заслуги. А що найголовніше, такий погляд завжди наближує до історичної правди, на основі якої можна починати будувати розумні стосунки між колись ворогуючими народами.

¹ A. Kron, S. Niński-Lapiński, Listopad we Lwowie, Białystok-Lapy 1995.

² J. Krzemiński, Organa wymiaru sprawiedliwości w Wojsku Polskim, Wojskowy Przegląd Prawniczy nr 8-10 z 1928, op. cit. s. 69.

³ Z raportu odsieczki ppłk. M. Karaszewicza-Tokarzewskiego z 8.2.1918 [w:] B. Roja, Legendy i fakty, Warszawa 1931, t. 2, s. 322.

⁴ W. Lipiński, Wśród lwowskich Orłąt, Warszawa 1992, op. cit. s. 33-34.

⁵ M. Boruta Spiechowicz, Walka o Lwów (1-22 listopada 1918 r.) [w:] Obrona Lwowa, t. II, s. 45.

⁶ Ibidem.

⁷ B. Longchamps de Berière, Ochrszczony na szablach powstańczych. Wspomnienia 1884-1918 (opracował W. Suleja, W. Wrzesiński), Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź 1983, op. cit. s. 344.

⁸ M. Kozłowski, Między Sanem z Zbruczem, Kraków 1990, op. cit. s. 145.

⁹ Rozkaz dzienny nr 3 Naczelnej Komendy Wojska Polskiego we Lwowie (NKWP) z dnia 6. 11. 1918 – Centralne Archiwum Wojskowe (CAW) Warszawa-Rembertów I. 341. 1. 67.

¹⁰ Rozkaz dzienny nr 8 NKWP we Lwowie z dnia 11. 11. 1918 – CAW I. 341. 1. 67.

¹¹ Dodatek nr 1 do Rozkazu Dziennego nr 12 z dnia 15. 11. 1918 – CAW I. 341. 1. 67.

¹² Obrona Lwowa, Warszawa 1994, t. III., s. 432.

¹³ Cz. Mączyński, Boje lwowskie, Lwów 1933, t. I, op. cit. s. 184.

¹⁴ Sprawozdanie szefa Sądu Wojskowego Okręgu Generalnego we Lwowie z 13. 07. 1920 – CAW I. 400. 3247, s. 2.

¹⁵ A. Jakubski, Walki listopadowe we Lwowie w świetle krytyk [w:] Obrona Lwowa, t. I, op. cit. s. 195.

¹⁶ Rozkaz dzienny nr 6 NKWP we Lwowie – CAW I. 341.1.67.

¹⁷ Rozkaz dzienny nr 9 NKWP we Lwowie – CAW I. 341.1.67.

¹⁸ L. de Laveaux, Rola POW w przygotowaniu obrony Lwowa i rokowania polsko-ukraińskie [w:] Obrona Lwowa, t. I, op. cit. s. 185.

¹⁹ Ibidem. Zob. Obrona Lwowa, t. III, s. 432 oraz A. M. Zakrzewski, Pamiętnik I. Lwowskiej Drużyny Skautowej

im. T. Kościuszki we Lwowie./ mps / 1993, s. 16-18 – zbiory własne.

²⁰ D. Engel, November 1918; The Report of the Official Polish Governmental Investigating Commission, Jewish History Quarterly, nr 3/2004, Jewish Historical Institute-Warszawa; J. Tomaszewski, Lwów 22 listopada 1918, Przegląd Historyczny nr 2/1984.

²¹ Opis przedstawionych wypadków ustalono na podstawie akt Sądu Okręgowego Karnego we Lwowie sygn. Vr 1027/20/143, akt Najwyższej Komisji Rewizyjnej Sejmu we Lwowie – CAW, WBH I. 341.1.126, teka nr 44; akt Sądu Polowego w Przemyślu – CAW, WBH – I. 341.1.126.

²² Ibidem.

²³ T. elsztyń, Relacja o Szkole Sienkiewicza i grupie Cytadeli [w:] Obrona Lwowa, Warszawa 1991, t. I, s. 79; Zob. Materiały Sądu Polowego Dowództwa Okręgu Generalnego w Przemyślu sygn. K. 139/18/33 – CAW, WBH I. 341.1.126.

²⁴ T. Felsztyn, s. 78.

²⁵ A. Jakubski, op. cit. s. 169.

²⁶ Sprawozdanie szefa Sądu Okręgu Generalnego we Lwowie..., op. cit. s. 2.

²⁷ G. Łukomski, Cz. Partacz, B. Polak, Wojna polsko-ukraińska 1918-1919, Koszalin-Warszawa 1994, s. 81.

²⁸ J. Tomaszewski, Lwów 22 listopada 1918 r., op. cit. s. 282.

Лешек Каниа
(*Сулехов, Польща*)

ПОЛЬСКОЕ ВОЕННОЕ СУДОПРОИЗВОДСТВО И ПОЛИЦЕЙСКИЕ ОРГАНЫ ВО ВРЕМЯ БОЕВ ЗА ЛЬВОВ (1-21 НОЯБРЯ В 1918 Г.)

В статье идет речь о низком уровне дисциплины, грабеже, преступлениях среди польских военных формирований в первые три недели боев между поляками и украинцами за г. Львов (1-21 ноября в 1918 г.) и попытки польской стороны установить определенный правопорядок путем создания собственной жандармерии, полиции, суда.

Ключевые слова: Львов, поляки, украинцы, войско, бои, жандармы, полиция, суд, грабеж, преступления.

Leshek Kania
(*Sulichov, Poland*)

POLISH MILITARY JUSTICE AND POLICE AUTHORITIES DURING THE FIGHTING FOR L'VIV (NOVEMBER 1-21, 1918)

The article is about the low level of discipline, robbery, crimes among Polish military units during first three weeks of fighting of Poles and Ukrainians for city L'viv (November 1-21, 1918) and attempts of Polish party to fix some law and order by creating own gendarmery, police, justice.

Key words: L'viv, Poles, Ukrainians, military units, fighting, gendarmery, police, justice, robbery, crimes.

УДК: 94: 327 (047) „1918/1920”

Ігор Дацків
(*Тернопіль*)

ДИПЛОМАТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ У ЗАХИСТІ ДЕРЖАВНОСТІ В ДОБУ ДИРЕКТОРІЇ

У статті мова йде про прихід до влади Директорії та відновлення Української Народної Республіки. Аналізується зовнішньополітичне й внутрішнє становище УНР, тактика більшовицької Москви щодо України, яка була спрямована проти визнання її державного суверенітету, дипломатична активність Директорії з країнами Центральної та Західної Європи і прагнення українців до самостійного державного існування.

Ключові слова: дипломатія, Директорія, Антанта, договір, переговори.

Відродження української державності та її вихід на міжнародну арену, входження до міжнародних та регіональних структур поставили перед Україною завдання розбудови власної зовнішньополітичної служби держави та її війська. Розроблення стратегічних напрямів зовнішньої та воєнної політики, методи ведення зовнішньополітичної активності держави, утвердження міжнародного визнання України – ось неповний перелік актуальних завдань, що постали перед зовнішньополітичною службою держави. Досвід дипломатичної діяльності періоду Української революції 1917-1921 рр. привертає до себе увагу як процес українського державотворення. Аналіз зовнішньополітичної активності українських урядів та її уроки дасть змогу запобігти можливим помилкам і невдачам, краще зрозуміти джерела української дипломатії, її традиції. Українська дипломатична боротьба стала об'єктом зацікавлення різних державно-політичних утворень у Європі та світі. Розгляд українського питання та його місця у політиці великих держав, аналіз їхніх геополітичних устремлень у Центрально-Східноєвропейській регіоні та підвалин зовнішньополітичної концепції приводить до розуміння основних тенденцій сучасних інтеграційних процесів у Європі у рамках програм транскордонного співробітництва та трансєвропейських інтеграційних процесів.

Прийшовши до влади, лідери Директорії опинилися перед проблемою пошуку союзників, які б могли надати новому українському уряду військову і політичну допомогу для боротьби проти більшовицької агресії. Не менш важливого значення набувало міжнародне визнання її державної незалежності. Останнє значною мірою залежало від позиції провідних країн Антанти. Ось чому всебічне вивчення дипломатичної діяльності УНР доби Директорії не втратило і сьогодні свого наукового і політичного значення. Зовнішньополітичний досвід української дипломатії має неабияке практичне значення і в наші дні в контексті проголошення зовнішньопо-

літичного курсу сучасним керівництвом України.

Після зречення гетьмана П. Скоропадського й відміни назви „Українська Держава” відновлено Українську Народну Республіку. Зовнішньополітичне й внутрішнє становище УНР було надзвичайно складним. Вже в грудні 1918 р. одночасно з наступом військ Директорії на Київ розпочалося проникнення російських більшовицьких частин в УНР, яке переросло у відкриті воєнні дії.

Одночасно відбувся десант військових сил Антанти в Одесі та інших містах Чорноморського узбережжя, які активно підтримували російські добровольчі загони. У результаті під загрозою опинилася влада Директорії на всьому Північному Причорномор'ї. У свою чергу англо-французьке керівництво, зорієнтоване на „єдину – неподільну” Росію, після падіння Української Держави вважало білогвардійський рух основною антибільшовицькою силою і не дуже прихильно ставилося до ліво-радикальної української Директорії.

Опинившись перед таким складним переплетінням воєнно-політичних сил, Директорія, на жаль, не спромоглася чітко визначити свою зовнішньополітичну організацію. До цього значною мірою спричинились розходження в середовищі її лідерів. Голова Директорії В. Винниченко, який безпосередньо вів переговори з більшовиками про спільний виступ проти гетьмана, певний час вважав більшою небезпекою для України антантівський десант і добровольчі загони, ніж більшовицьку окупацію. З другого боку, С. Петлюра – Головний отаман військ Директорії й більшість українських військових дотримувались прямо протилежної точки зору. Все це призвело до суперечливості і чітко не узгоджених один з одним зовнішньополітичних кроків керівництва УНР.

Не можна не погодитися з висновками сучасних дослідників про те, що в історії України немає більш сфальсифікованої проблеми, ніж проблема Директорії УНР.¹

Помітні дві тенденції в оцінках Директорії та її політики. Одна з них була закладена політичними противниками Директорії – В. Липинським², Д. Донцовим³ та іншими, що вбачали в її діяльності лише сукупність безперервних помилок і провалів. Друга тенденція була сформована членами та прибічниками Директорії.⁴ Відповідно до неї діяльність Директорії розглядається з позиції патріотичного прагнення до відродження незалежності УНР. Водночас унерівський табір розколовся на дві протилежні групи в залежності від оцінок діяльності Симона Петлюри на останньому етапі української революції.

У цей період міжнародна активність Директорії, на думку деяких українських дослідників, замовчувалася головним чином рішеннями УСДРП. Так, зокрема М. Стахів⁵, а за ним і М. Яцюк⁶, відзначають великий вплив рішень VI з'їзду УСДРП, що відбувся у Києві 10-12 січня 1919 р. Поряд із підтримкою суверенітету України делегати засудили „імперіалістичну політику” Антанти, розцінюючи „її як реакційну.”

Наукові дослідження радянських істориків, що торкалися проблеми зовнішньополітичної діяльності Директорії і формування дипломатичної служби УНР, позначені крайнім суб'єктивізмом, пов'язаним із ідеологічними постановами ВКП (б), КПРС щодо оцінки періоду української державності 1917-1921 рр. У дослідженнях А. В. Лихолата, Р. Г. Симоненка, М. І. Супруненка, І. С. Хмілья та інших⁷, присвячених вивченню зовнішньополітичної діяльності Української радянської республіки, її міжнародних стосунків, повністю замовчується позитивний досвід багатогранної праці українських дипломатичних представництв Директорії, або навпаки, оцінюється цілком негативно як ворожий українському народові.

Перші спроби здійснити історіографічний аналіз проблеми були зроблені лише сучасними українськими дослідниками. Автор історіографічного нариса „Здобута і втрачена незалежність” В. Капелюшний відзначає її як найскладнішу, яка вимагає комплексного вивчення „міжнародних відносин взагалі та зовнішньої політики окремих держав зокрема”⁸. У статті М. Стопчака „Дипломатична служба Директорії УНР: до історіографії проблеми” проаналізовано стан вивчення українськими дослідниками цього важливого наукового і політичного питання, суперечливі положення формування „закордонної політики протягом усього періоду діяльності Директорії”⁹.

Як тільки Директорія увійшла в Київ, радянські війська розпочали наступ на широкому фронті зі сходу і півночі, загрожуючи Харкову, під прикриттям лозунгу відновлення радянської державності в Україні. З цією метою ще 28 листопада 1918 р. було створено т.зв. Тимчасовий робітничо-селянський уряд України на чолі з Ю. П'ятаковим (згодом – Х. Раковським), який декларував відновлення влади рад і передачу робітникам і селянам фабрик, заводів та земель¹⁰.

Тактика більшовицької Москви щодо України була спрямована проти визнання її державного суверенітету. Зважаючи на важливість матеріальних ресурсів України для економічного розвитку, її геополітичне становище, радянський уряд Росії прагнув до повного у ній панування. Натомість Директорія продовжувала дотримуватися миролюбного зовнішньополітичного курсу щодо Росії. У своїх меморандумах, нотах, деклараціях, звернених до світових держав, а також суміжних з Україною країн, вона постійно підкреслювала, що прагне добросусідських стосунків з усіма ними, а також з Росією. В одному з таких документів український провід наголошував, що „не має ніяких агресивних намірів щодо війни з Росією, а обстоє лише суверенні права України в межах етнографічної більшості; що є того переконання, що Українська Народна Республіка не має з Російською Республікою Рад таких спірних питань, які при добрій волі не могли б бути полагождені мирним шляхом; що в інтересах як власної країни, так і країн сусідніх, уряд УНР готовий вступити в